

STUDIU LINGVISTIC ASUPRA MANUSCRISULUI *SANDIPA*¹. SINTAXA (4.2.). SINTAXA PROPOZIȚIEI (2)²

Galaction VEREBCEANU

Doctor în filologie, conferențiar cercetător

E-mail: gverebceanu@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0725-4893>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu” (Chișinău)

Linguistic Study on the *Sandipa* Manuscript. Syntax (4.2.). Sentence Syntax

Abstract

The article describes the syntactic processes that occur at the level of sentence parts. The characteristic features of complements traditionally grouped into non-circumstantial complements and circumstantial complements recorded in the text of the popular novel *Sandipa*, a manuscript copy dated at the end of the 18th century in the northern part of historical Moldavia and kept at the Russian State Library, Moscow (ms. Rom. 824, Grigorovici fund). Of these, I draw attention first of all to those complements that were currently used in texts belonging mainly to the 16th century, some of them retaining their properties until the end of the old period, but strongly competing, as we advance in time, by the complements later accepted, as a structure, by the current Romanian norm. Syntactic phenomena are also researched from the point of view of their presence in contemporary writings with the manuscript we are dealing with, referring, as appropriate, to the situation in the current literary language.

Keywords: complement, direct complement, indirect complement, circumstantial complement, relational elements, means of expression, sentence syntax.

Rezumat

Articolul descrie procesele sintactice care se produc la nivelul părților de propoziție. Sunt examinate trăsăturile caracteristice ale complementelor, grupate tradițional (după conținutul lor) în complemente necircumstanțiale și complemente circumstanțiale, consemnate în textul romanului popular *Sandipa*, copie manuscrisă datată la sfârșitul secolului al XVIII-lea în partea de nord a Moldovei istorice și păstrată la Biblioteca de Stat Rusă, Moscova (ms. rom. 824, fondul Grigorovici). Dintre acestea, rețin atenția,

¹ Despre cercetarea textului, vezi *Philologia*, 2021, nr. 1, nota 1.

² Vezi prima parte a articolului consacrat *Sintaxei propoziției* în *Philologia*, 2022, nr. 2, p. 22-31.

în primul rând, acele complemente care se întrebunțau curent în textele aparținând mai ales secolului al XVI-lea, unele din ele păstrându-și particularitățile până spre sfârșitul perioadei vechi, concurate însă puternic, pe măsură ce înaintăm în timp, de complementele acceptate ulterior, ca structură, de norma românei actuale. Fenomenele sintactice sunt cercetate și din punctul de vedere al prezenței acestora în scrierile contemporane cu manuscrisul de care ne ocupăm, făcându-se referire, după caz, și la situația din limba literară actuală.

Cuvinte-cheie: complement, complement direct, complement indirect, complement circumstanțial, elemente de relație, mijloace de exprimare, sintaxa propoziției.

Articolul are ca obiect de cercetare procesele sintactice care se produc la nivel de propoziție în textul romanului popular *Sandipa*, copie manuscrisă realizată în partea de nord a Moldovei istorice la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Fenomenele sintactice sunt cercetate pornind de la înregistrarea acestora în cele mai vechi scrieri de limba română din secolele al XVI-lea – al XVII-lea, inclusiv în scrierile din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, deci contemporane cu manuscrisul cercetat, făcându-se referire, după caz, și la situația din limba literară actuală.

Sintaxa propoziției

Sintaxa propoziției, în calitate de direcție a gramaticii care stabilește regulile de îmbinare a cuvintelor în propoziții, nu se distinge printr-un număr mare de fenomene, ca în cazul foneticii și morfologiei. Cu toate acestea, unele trăsături sintactice prezintă un anumit interes și prin faptul că, în raport cu limba contemporană, înregistrează deosebiri evidente, iar cu referire la cele mai vechi scrieri românești acestea aveau o întrebunțare curentă, continuând să circule, cu o mai mică intensitate, până spre sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Complementul

Este partea secundară de propoziție care se caracterizează, la fel ca în limba contemporană, printr-un registru bogat și variat de complemente, grupate tradițional în complemente necircumstanțiale și complemente circumstanțiale. Dintre acestea, rețin atenția în primul rând acele complemente care se întrebunțau curent în textele aparținând mai ales secolului al XVI-lea, unele din ele păstrându-și proprietățile până spre sfârșitul perioadei vechi, concurate însă puternic, pe măsură ce înaintăm în timp, de complementele acceptate ulterior, ca structură, de norma românei actuale.

Complementul necircumstanțial

Cele trei tipuri de necircumstanțiale prezente în textul *Sandipa* (complementul direct, complementul indirect și complementul de agent) au caracteristici distinctive: primele două se remarcă prin folosirea unor mijloace de exprimare relevante, cu frecvente apariții, iar complementul de agent, reprezentat de mai puține exemple, este introdus, uneori, prin instrumente gramaticale specifice perioadei vechi a limbii române, dar și prin elemente prin nimic deosebitoare de cele ale limbii contemporane.

Complementul direct din text nu se deosebesc, în general, de cel din limba actuală. Spre deosebire de primele scrieri românești în care prepoziția *p(r)e* putea lipsi, sub influență străină, în fața complementului direct, textul înregistrează exemple de complement direct exprimat prin nume de persoane, proprii sau comune, ori printr-un substitut al său (pronume de specii felurite), în calitate de marcă gramaticală a obiectului direct prepozițional fiind prezentă întotdeauna forma disimilată *pe*, cu 86 de apariții, forma arhaică *pre*, care acumulează 43 de înregistrări, și forma regională *pi*, cu 10 ocurențe: „chemă *pe Sandipa*” (2^r), „întrebă *pe cucon*” (32^r), „care *pe care* va birui” (89^r), „*pe nimi* nu omoră” (11^v), „detună *pe unul*” (77^r), „căutaș *pe celalant*” (83^r), „să păzască casa și *pre cucon*” (43^v), „să face el sânzur *pre sine* înțelept” (75^r), „*pre toț* odată îi detună” (77^r), „nu-l agiunge *pre dânsul* minte” (90^v), „*pre mulți* au perit” (51^r), „au dăruit *pi fimei*” (69^r), „apucă răpegiune și *pi tată-său*” (20^v) etc.

Prepoziția însoțește obiectul direct și în cazul exprimării acestuia prin substantive comune care desemnează nume de animale, păsări sau de reptile ușor identificabile: „văzu *pe bălaur*” (44^r), „tălharu birui și *pre leu* și *pre momiță* o omorî” (53^r), „întrebă *pe pasere*” (17^r), „apucă un vultur *pe un șarpe*” (75^v).

Pronumele relativ-obiect direct *care* apare construit prepozițional doar în următoarele două exemple: „vei poronci să omoare pe fiul tău, *pe carile* ai zis întru auzul tutur<or> că ai poroncit să-*l* omoare” (20^r), „de nu mă vei izbândi despre fiul tău și de nu-l vei omorî, *pre carile* sânzur împărăție ta de atâte ori ai zis că *li*-i omorî” (41^r). Mult mai numeroase sunt însă situațiile în care *pe* lipsește, relativul fiind dublat printr-un clitic pronominal: „găsi dulama *cari o* vândusă” (46^r), „oi scoate și eu ochiul meu *carile* zici că *l*-am furat” (90^r) etc. sau nedublat: „te vei căi pentru ficiorul tău *carile* mult doriei” (44^v), „poate ț-a cere un lucru *carile* nici noi toț, cetățenii, nu vom pute avea” (88^v).

Funcție de complement direct are și relativul *ce* (ortografiat de cele mai multe ori sub forma *ci*). În marea majoritate a cazurilor, *ce* nu este reluat de forma neaccentuată a pronumelui personal: „Acest lucru *ci* am făgăduit” (3^r), „să fie dreaptă judecata *ce* vei face” (42^v), „pentru dulama *ci* ț-au vândut” (48^r), „după tocmala *ci* am făcut cu tine” (86^v), „pentru darul *ci* au câștigat” (93^r), „să auză toț oamenii răutate *ci* au făcut ea și *ci* au fost gătit să facă fiului împăratului” (96^v) etc. Dublarea complementului

direct se produce doar în cele patru exemple (din cam 50 de apariții): „Această cățe *ci o* privesc ochii tăi” (37^f), „pentru frica *ci o* avea” (58^f), „[peștile] *ci l*-am găsit eu pe brazdă” (64^v), „luo toate scrisorile *ci le* scrisăse” (68^v).

Uneori, complementul direct este redat prin substantive al căror sens este, astăzi, învechit: *cercătură* „investigație”: „Și mi să arată întru această noapte ca să fac *cercătură* prentu întâmplările tale” (5^f).

Complementul direct este exprimat și prin forme verbale nepersonale, dintre acestea remarcându-se infinitivul (foarte frecvent), precedat de morfemul mobil *a*, iar verbul regent fiind un verb aspectual incoativ: „muiere îndată începu *a plânge* și *a să văita* și *a striga*” (64^v), „începu cuconul *a grăi*” (69^f), „porumbița începu *a să giura*” (55^f), „au început *a striga* ea mai curând și au început *a să sili* cu minciuni” (71^v). Alteori, în calitate de verb regent, se întrebuintează *a apuca* și *a pleca* cu sensul „a începe”: „să nu-ț apuce *a spune* vorbile mele” (94^f), „ficiorul cel de împărat [...] tare plecă *a fugi* cu calul” (28^f) sau un verb modal, *a putea*, fără *a*: „ar pute *face*” (7^f), „nu-l mai poate *ajunge*” (60^f), „să pot *afla* pricina lui” (93^v) etc.

O construcție cu valoare de obiect direct apare în mai multe exemple în care natura lexicală a verbului și cea a numelui este determinantă: „Unele verbe intransitive pot avea, în mod excepțional, un complement direct „intern” (exprimat printr-un substantiv cu aceeași rădăcină ca verbul sau din aceeași sferă semantică): *a-și trăi traiul*, *a-și trăi viața*”³. Asemenea tipuri de complement, obișnuite pentru cele mai vechi texte⁴, iar în prezent întâlnite în registrul popular al limbii române, sunt consemnate în manuscrisul *Sandipa*: „au giuruit mare *gi<u>ruință*” (3^f), „*întâmplare* ci mi s-au întâmplat” (81^f), „mare *dobândă* am dobândit” (87^v), „*învățăture* vre să mă învețe” (100^f) etc.⁵.

O particularitate a complementului direct este posibilitatea dublării lui prin formele neaccentuate, clitice, ale pronumelui personal, realizată prin reluare sau anticipare, fenomen atestat în cele mai vechi scrieri românești⁶. Sunt consemnate, în alternanță, atât exemple de reluare: „*pe dâșii* nu *i*-au chemat” (12^f), „*pe bărbatul* ei *l*-au înșălat” (19^f), „*pre fiul* său *îl* pusă de-a dreapta sa” (73^f), „*pre toț* odată *îi* detună” (77^f), „*pe acela* vei să-*l* omori” (44^v), „*pe pasire* ce dreaptă cu atâta învățătură *o* făcu mincinoasă” (19^f) etc., cât și exemple de anticipare: „să zici că *li*-i

³ Avram, 1960, p. 151; vezi și GALR II, 2005, p. 374.

⁴ Gabriela Pană-Dindelegan, în studiul intitulat *Regimul sintactic al verbelor în limba română veche*, menționează: „Enunțurile cu complement intern par să fie frecvente în limba veche: 26 de atestări în materialul secolului al XVI-lea, 25 de atestări în materialul secolului al XVII-lea și 12 atestări pentru secolul al XVIII-lea” (Pană-Dindelegan, 1968, p. 267).

⁵ Modelul s-a extins și asupra altor construcții: „*mă făgăduiescu* împărății<*i*> tale *cu* mare *făgădui<n>ță*” (2^v), „*te vei bucura* foarte *cu* mare *bucurii*” (4^v), „*au meșteșuguit* și ea *cu* mare *meșteșug*” (17^v), „pentru *zăbava* că *s-au zăbăvit*” (24^v), „*de jurământul* ci să *jurasă*” (33^f), „*s-au giurat* *cu* mare *giurământ*” (61^f), „*au dărui* pi fimei *cu dar*” (69^f), „*cu dulci sărutare* *l-au sărutat*” (70^v), „*cu* mare *mulțămită* *au mulțemit* Sandipii filosofului și mult *l-au dărui* *cu daruri*” (93^f) etc.

⁶ Vezi Densusianu, 1961, p. 248; Asan, 1964, p. 93-105; Coteanu, 1963, p. 242-246.

birui *pe muieri*” (67^r), „cu mare înțelepciune *ne sfătuieș pe noi*” (96^v), „Și-*l* chemă împăratul *pe filosof*” (97^v), „să-*i* poci birui *pre acești* sftnici” (33^r), „să jură că-*l* va omorî *pre fiul* său” (58^v) etc.

Frecvente sunt însă și situațiile în care anticiparea complementului direct nu are loc: „Cheamă *pre omul* acela” (22^v), „chemă *pe cetitoriul de stele*” (97^v), dedi *pre fiul* său în mâna Sandipei” (3^v), „au iertat împăratul *pe fiul* său” (57^v), „întrebă *pre filosof*” (73^r), „Eu încă n-am văzut *pe împăratul*” (98^v), „crezu *pe muieri*” (67^v), „ș-au adus aminte de chieptine că n-au luat și întoarsără *pre unul* din tovarăș la babă” (79^r), „au întrebat oarecine odată *pre un filosof*” (100^v) etc.

Exemple de anticipare aflate în contradicție cu normele limbii literare actuale sau mai rar întrebuițate, fără a fi numeroase, se constată uneori: „zisă sftnicul cuconului să-*l* gonească *vânatul*” (27^r), „cuconul, văzind că nu-*l* mai poate ajunge *vânatul*, au vrut să se întoarcă înapoi” (27^r), „De vreme ci știi toate și *le-ai* scris *meștesugurile* și *viclesugurile* muierilor” (63^r).

În unele contexte, obiectul direct apare neînsoțit de *pe*, cum stabilește norma actuală⁷: „momița, dacă văzu că mănâncă mascurul smochinile cele mai coapte ... îi păru rău momiții că rămătoriul mănâncă *cele mai bune*” (42^r), „nu este cu puțință *niciun* strein ce vine aice să nu-*l* amăgească și să scape făr de primejdie” (86^r).

Topica complementului direct este, de cele mai multe ori, identică cu cea din limba contemporană. Cele câteva exemple de folosire a obiectului direct în dezacord cu topica modernă se referă la apariția formei neaccentuate de pronume personal feminin *o* în fața verbului: „de când *o* am dat, n-am mai văzut pe babă” (48^r) sau reluat imediat de un substantiv: „făcu *o* casă mare și largă și *o* vărui *casa* preste tot” (3^v), „mai bine să fac tocmală și să *o* dau *marfa*” (85^v) ori întrebuițat dublu, în prepoziția și postpoziția verbului: „Și așe să pricie ficiorul împăratului cu ace fimeie și *o* au rămas-*o*” (33^r), „Și îndată să făcu fiica me căte, precum *o* vezi dumneta, și a me este, că eu nu *o* am lăsat-*o* și tot după mine umblă” (37^v), „*o* rușinară și *o* purtară pin toată cetate, cât toț *o* au văzut-*o*” (96^v). Astfel de construcții redundante se atestă încă în cele mai vechi texte⁸ și în scrierile din secolul al XVII-lea⁹ și în cele din secolul al XVIII-lea, elaborate mai ales în Moldova și Transilvania¹⁰. O topică particulară ne întâmpină și în exemplele în care complementul direct exprimat prin clitice pronominale urmează după verb sau dislocă forma verbală: „voi face un viclesug ca să te văz: „știi-*l* și aie-*l* scris la tine?” (63^r), „ai zis că n-au mai rămas niciun viclesug la tine muieresc, ci toate le ai scrisă. Dar aceste ai-*le* și știutu-*le-ai*?” (68^r).

Complementul indirect întrebuițat în textul romanului popular *Sandipa* se individualizează prin câteva modalități de realizare. Este exprimat, la fel ca în limba literară de astăzi, prin substantiv în cazul dativ: „mulțămită trimesă

⁷ Vezi GALR II, 2005, p. 381-382.

⁸ Vezi Densusianu, 1961, p. 263.

⁹ Vezi Rosetti, 1978, p. 586; Rosetti, Cazacu, Onu, 1971, p. 248.

¹⁰ Vezi ILRL, 1997, p. 352.

Lui Dumnezeu” (93^r), „au mulțemit *Sandipii*” (93^r), „Această pildă spusă filosoful cel dintâi *împăratului*” (16^v), „baba dedi pâine *cățelii*” (36^v) etc. sau prin substantiv în acuzativ cu prepoziție, ca termen regent apărând o interjecție cu valoare predicativă: „O, vai *de mine!*” (96^r); cf. și situația în care interjecția impune două complemente indirecte legate cu ajutorul conjuncției copulative: „vai *de mine* și *de fiul tău*” (32^r) ori prin clitic pronominal în dativ sau prin pronume nonclitic de diferite specii în dativ: „eu, viindu-*mi* în minte desăvârșit toate câte mă învăța, le-am scris pe inima mea” (92^v), „Ie-l pe cucon și cu cuvinte mângâicioasă grăiești-*i*” (8^v), „cereți banii și apoi atunci, de nu *vi* i-a da, eu voi împlini *voao* toț banii” (83^r), „Nu să cade *nimăruia* să crează toate pripusurile” (16^v), „Aceasta-i baba *cării i*-am dat dulama” (48^v) etc.

Valoare de complement indirect au și substantivele care „exprimă legături de rudenie, de alianță sau raporturi de ierarhie, urmate de adjective posesive [...] folosite foarte des fără articol, ca în limbajul familiar de astăzi”¹¹. Se are în vedere substantivul *tată* și *stăpân* înregistrate în construcții echivalente cu dativul de felul: „Grăiește *tătâni-mieu* astăzi să mă lasă la vânat” (27^r), „zapisul ci am dat *tătâni-tău*”, „Acum roagă-te *tătâni-tău* să te izbăvească de toate” (6^v), „închinându-să *tătâni-său*” (5^r); „nimică n-au spus *stăpână-său*” (17^v), „spusă *stăpână-său*” (84^r), exemple curente în cele mai vechi scrieri românești; cf. însă: „au spus *stăpânului*” (17^v), „voitoriu de bine *stăpânului* său” (43^r).

În această categorie se includ însă și complementele indirecte ale căror verbe cunosc un alt regim. De exemplu, *a sluji* selectează, în opoziție cu norma actuală, un substantiv în dativ: „Era o fimei și ave un ibovnic, carele sluje *împăratului*” (24^r), „noi slujim *împărății<i>* *tale* din tinerețile noastre” (59^v). Același tipar sintactic apare și în cazul verbului *a se ruga*: „să rugă *Lui Dumnezeu*” (1^v, 28^v), „mă rog *puterii tale*” (15^v), „Mă rog *împărății<i>* *tale*” (30^v), „roagă-te *lui* să vie la mine” (38^r), „Rogu-mă *împărății<i>* *tale*” (29^v), construcții folosite în toată perioada veche a limbii române¹².

O particularitate a textului este realizarea complementului indirect prin construcții prepoziționale echivalente cu dativul. Dintre acestea se impune, ca ocurență, structura cu prepoziția *la* + substantiv în acuzativ, precedată de verbul regent, care selectează, în mod normal, un dativ: „doao pâini albi și frumoasă le-au cumpărat și le-au adus *la stăpână-său*” (22^r), „adusăiu pe fiul mieu *la împărăția ta*” (99^v), „să o arunci *la căini*” (94^r), „au dat banul *la băcal*” (29^v), „dedi tulpanul *la bărbat*” (30^r), „dedi peștile *la fimeie*” (64^r), „eu banii i-am dat, după cum ț-am spus, *la tovarușul* acestor doi” (82^r), „voinicul închină colacii *la împăratul*” (99^v), „tatul fetii au poroncit *la tatul mirului*” (31^r), „poronci *la toț* filosofii” (72^r), „făcut-au câte 2 haine *la toț* ai casăi” (50^r), „Așe să întâmplă și *la această fimeie* de

¹¹ Densusianu, 1961, p. 244-245.

¹² În privința recțiunii unor verbe în textele de limbă veche, vezi Densusianu, 1961, p. 252; Rosetti, 1978, p. 584-585; Pană-Dindelegan, 1968, p. 265-296; Rosetti, Cazacu, Onu, 1971, p. 70.

cinste” (51^r), „mă pâri e *la tatăl meu*” (69^v) etc. De menționat că obiectul indirect alcătuit cu *la* avea o frecvență ridicată în scrierile din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea elaborate în Transilvania, Banat și Moldova, pe când în cele din Țara Românească construcția avea o prezență mai scăzută¹³. Structura analitică este însă concuroasă de cea sintetică: „ia aciști galbini și să mergi să-i dai *unii muieri*” (34^v), „baba dedi pâine *cățelii*” (36^v), „dusă bucatile la plug *bărbatului*” (63^v), „Și spusă ră neguțitorii *domnului* toată poveste” (81^r), „au zis fiul *împăratului*” (96^v), „au mulțemit *Sandipii filosofului*” (93^r).

Statut sintactic asemănător cu *la* are și prepoziția *cătră*, întrebuințată des în text: „zisă dascalul *cătră cucon*” (5^r), „cuconul zisă *cătră dascal*” (6^r), „am zis *cătră tatăl tău*” (6^r), „zisă împăratul *cătră domni săi*” (7^r), „el au grăit cuvânt strașnic și înfricoșat *cătră muier*” (74^v), „Pilda filosofului întâi ce au spus *cătră împăratul*” (13^v), „voi vedi toate faptele *cătră împărăție ta*” (71^v), „Sandipa ră<spu>nsă *cătră împăratul*” (72^v) etc.

Uneori, complementul indirect este exprimat și prin substantiv sau pronume în acuzativ precedat de prepoziții cu sensuri deosebite față de limba actuală ori având forme flexionare dialectale. De exemplu, *cătră* „la”: „cuconul tot tăce ca și mai înainte, nimică nu răspunde *cătră cuvintele* muierii” (8^v), „m-au trimes dascalul *cătră tine*” (71^v); *de* „de la”: „au iertat împăratul pe fiul său *de moarte*” (19^v, 26^v), „adusă pe fiul său de la locul cel de perzare și-l lăsă și-l iertă și *de moarte*” (69^r); cf. însă: „să-ț păzești pe fiul tău *de la moarte*” (29^r), „iar au iertat împăratul pe fiul său *de la moarte*” (51^v); *despre* „asupra”: „nu vrei să-*m* faci dreptate și să mă izbândești *despre fiul tău*” (33^v, 31^r, 41^r), „Aceste cuvinte auzind împăratul de la muieri și temându-să să nu să omoare cu acele ierbi otrăvitoare și va fi pricina *despre el*” (42^v); *dintru* „de”: „Izbăvești-mă *dintr-această năpaste*” (48^v); *în* „pe”: „Și dacă să văzu așe, căzu *în gânduri*” (32^r).

În unele situații, recțiunea aceluiași verb este diferită. Astfel, *a se nădăjdui* selectează prepozițiile *în*: „mă nădăjduiescu *în Dumnezeu* că-ț voi birui pizmașii tăi” (31^r), *întru*: „eu mă nădăjduiescu *întru Dumnezeu* că cu putere Lui voi birui, împărate, pre filosofii tăi” (53^r) și *spre*: „eu, împărate, nădăjduiescu *spre Dumnezeu* să-*m* de putere ca să-i poci birui pre acești sftetnici ai tăi” (33^r).

O construcție neobișnuită pentru registrul limbii contemporane apare, dacă nu avem a face cu o eroare de copiere, în cele trei exemple în care complementul indirect este construit fără prepoziție, în detrimentul unei întrebuințări prepoziționale chiar în text: „Ci ai făcut *dulama*?” (48^v), „Babo, ci ai făcut *dulama* ci ț-am dat să o duci la un croitoriu?” (48^v), „Ci să făcu *tovarușul* nostru?” (80^r); cf. „după tocmala ci am făcut *cu tine*” (86^v), „am făcut tocmală *cu dânsul*” (88^r), „ci ai făcut *cu mine* și *cu învățatură* și *cu viață* ci-*m* dăruis” (93^r) etc.

¹³ Vezi ILRL, 1997, p. 352.

Dublarea complementului indirect¹⁴ este consemnată în mai multe exemple și nu se diferențiază de situația din româna actuală. Reluarea complementului este mai puțin răspândită: „Iară **ficiorului** celui de împărat **i** s-au făcut milă de dânsa” (27^v), „Aceasta-i baba **cării i**-am dat dulama” (48^v), „**mie în** va spune pricina tăcerii lui” (8^r). În exemplul „Iar **omul** acela, dacă auzi așe, **i** s-au făcut milă de acel cucon” (32^v) complementul este exprimat, din cauza anacolutului, prin substantiv în nominativ, reluat însă, în mod normal, de cliticul pronominal în dativ.

Anticiparea complementului este mai des întrebuințată: „Și-**i** poronci tatul **ficiorului**” (31^v), „ficiorul împăratului **i** să jură tare **omului**” (32^v), „Aceste dacă-**i** făcu **bărbatului**” (40^r), „**i**-au giuruit mare gi<u>ruință **Sandipii**” (3^r), „nici cuvânt prost nu **i**-au zis **fimeii** sale” (15^r), „orice-**i** poronce **câinelui**” (43^r), „Ci **vi** să pare **voao** tăcere aceasta a cuconului?” (7^v) etc. Nu puține sunt și cazurile în care fenomenul anticipării nu are loc: „eu cu multă dragoste ostinem și grăiem **fiului tău**” (11^r), „Această pildă spusă filosoful cel dintâi **împăratului**” (16^v), „spusă toată pricina **tătâne-său**” (15^r), „pasărea păpăgalul au spus **stăpânului** toate” (17^v), „ci pot să zic eu **muierii mele** (34^v), „baba dedi pâine **cățelii**” (36^v), „să nu să întâmple ceva rău **mie** sau **țiii**” (57^r) etc.

Complementul de agent înregistrează nu prea multe exemple și se caracterizează prin folosirea, uneori, a unor elemente de relație specifice fazei vechi a limbii române. Astfel, unele complemente de agent sunt determinate de un verb la diateza pasivă și se exprimă prin pronume personal sau adjectiv nehotărât cu prepoziția *de*, marcă formală a complementului de agent proprie limbii române în general¹⁵: „niciun vicleşug muierescu n-au rămas nescris și neînvățat **de mini**” (63^r), „nicio poroncă a ta n-au rămas **de noi** neascultată” (59^v), „Și în toată lume vei fi ocărât **de toț** oamenii” (69^r), „**de toț** înțelepții este lăudată” (50^r).

În alte contexte, complementele de agent își modifică structura: în calitate de regent apare verbul reflexiv cu funcție pasivă, iar ca element de relație se folosește prepoziția compusă *de la*: „după multă vreme și rugăciune ce face împăratul **i** s-au ascultat ruga **de la Dumnezeu**” (1^v), „cum s-au întâmplat unui ficior de împărat **de la un filosof** sfetnic al tătâne-său” (31^r), asemenea construcției, de influență străină, de regulă slavonă, întâlnindu-se în cele mai vechi scrieri românești¹⁶.

Ca mijloc de exprimare a relației de agent este întrebuințată și prepoziția compusă *de cătră*, mai rar întrebuințată în faza veche a românei¹⁷, la etapa

¹⁴ Despre acest fenomen, vezi Saramandu, 1966, p. 423-434.

¹⁵ Despre mijloacele de exprimare a raportului de agent în limba veche și în cea actuală, vezi Diaconescu, 1959, p. 3-17.

¹⁶ Vezi ILRL, 1997, p. 153; Diaconescu, 1959, p. 7.

¹⁷ *De către(ă)* nu apare în textele secolului al XVI-lea (vezi Densusianu, 1961, *Indice de cuvinte și particule*, s. v. de; Rosetti, 1978, *Indice de cuvinte*, s. v. de). Nici Paula Diaconescu nu prea a întâlnit în textele vechi consultate cazuri de introducere a agentului cu ajutorul prepoziției compuse, singurul exemplu citat provenind din *Letopisețul* lui Neculce (vezi Diaconescu, 1959, p. 11). În volumul *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)* se menționează: „Complementul de agent este introdus în marea majoritate a textelor prin prepozițiile *de* și *de către*” (ILRL, 1997, p. 153), fără însă a se aduce exemple cu prepoziția compusă.

actuală caracterizându-se prin anumite restricții¹⁸. Textul *Sandipa* înregistrează un singur exemplu cu *de cătră*, verbul cu valoare pasivă fiind înlocuit printr-o locuțiune modală pleonastică *cu mare pază*, precedată de adverbul *foarte*, construcție mai puțin obișnuită: „marfa dumitale este foarte cu mare pază *de cătră noi*” (84^v).

Uneori, ideea de agent apare insuficient exprimată, construcția fiind notată fără prepoziție și fără agentul acțiunii: „Dumnezeu apoi ne va judeca și de moarte me vei da samă și *neiertat* vei fi” (41^v), „[muierea] care cu multe podoabe *este împodobită la* toate faptele ei și în casa ei” (50^v), „spre moarte *voi fi dată*” (58^r).

Complementul circumstanțial

Circumstanțialul din textul *Sandipa* nu prezintă deosebiri însemnate față de cel din limba contemporană. Puținele diferențe se rezumă la întrebuintărea doar a unor tipuri de complemente circumstanțiale¹⁹ ale căror elemente de relație se prezintă diferit. Unele specii au numeroase și variate mijloace de exprimare (substantiv sau substitutul lui, adverbe, numerale etc.), urmate sau precedate de adverbe, de prepoziții și de locuțiunile lor cu sensuri specifice (populare, regionale sau învechite), dar și de variante flexionare dialectale, care înregistrează o frecvență înaltă. Alte tipuri de circumstanțiale se caracterizează prin mijloace de exprimare sărace, cu o prezență numerică neînsemnată.

Circumstanțialul de loc este întrebuintat frecvent și, prin mijloacele de relație, nu se deosebește în principiu de cel din limba contemporană, cu precizarea că acesta apare câteodată în text în variante fonetice dialectale, astăzi populare sau mai rar folosite, iar unele prepoziții care însoțesc complementul circumstanțial de loc nu sunt recomandate de norma actuală: „alergară acei 6 filosofi mai deg<r>abă *acole*” (59^r), „Șăzi *aice*, cucoane, la această fântână și mă așteaptă” (31^v), „vicleana muieri luă cușca cu pasăre păpăgalul și o mută *aiure*” (18^r), „doi trâmbitaș să margă, unul înainte și unul *denapoi*” (96^v), „ajunsă [...] *pe desupra ei*” (75^v), „am băut apă *dintru* această *fântână*” (32^v), „ieși fimeia *dinuntru*” (30^r), „să-l întoarcă *îndărăpt*” (60^r), „să iasă iar *pe ace fereastă* din cetate” (94^v), „căută *în sus* și *în gios* ...nu-l văzu *nicăiure*” (26^r), „întră *înuntru*” (30^r), „eu,

¹⁸ Mioara Avram, în cunoscuta sa lucrare *Gramatica pentru toți*, subliniază: „Prepoziția compusă *de către*, limitată la limba literară și, mai ales, la anumite stiluri (științific, administrativ și publicistic), are și unele restricții gramaticale de folosire, fiind admisă numai la nume de persoane și de colectivități de persoane (în care se cuprind și numele de instituții sau de țări) și la pronumele corespunzătoare, nu și la nume de inanimate” (Avram, 1986, p. 303), idee preluată de *Gramatica limbii române*, cu precizarea: „se folosește actualmente rar” (GALR II, 2005, p. 439).

¹⁹ Anumite tipuri de circumstanțiale (circumstanțialul condițional, circumstanțialul concesiv și circumstanțialul cumulativ) nu sunt cunoscute textului analizat. Acestea nu își crease încă mijloacele de exprimare la nivelul propoziției, situație consemnată în toată perioada veche a limbii române (vezi ILLR, 1997, p. 157, 358; cf. și Frâncu, 1977, p. 15-26).

răsărind *în laturi*” (30^v), „spăla *întru un pârâu* niști pei” (20^r), „*dinainte cușcii, în prejma pasării*, pusă o oglindă” (18^r), „pusă dulama în patul bărbatului *supt căpătâi*” (46^r), „umblând *pin tuneric*” (52^r) etc.

Circumstanțialul de loc este construit, în cele două exemple, cu ajutorul locuțiunii prepoziționale *de-a dreapta*, folosită mai ales în limbajul bisericesc: „l-au pus în scaun lângă dânsul *de-a dreapta*” (70^v), „pre fiul său îl pusă *de-a dreapta sa*” (73^r).

În unele situații, circumstanțialul de loc este redat prin substantive cu prepoziții sau prin prepoziții cu sensuri curente în perioada veche: *casă* „cameră, odaie”: „*în casă* și pe mine începuse a pica” (18^v), „L-am ascunsu *în cămară*” (25^v); *drept* „lângă, în dreptul”: „ajunsă *drept ace fimeî*” (75^v); *feredeu* „baie”: „Să mergim *la feredeu*” (78^v); *în* „pe”: „să puie *în masă*” (76^r).

Circumstanțialul de timp (temporal) este exprimat mai des prin adverbe și locuțiuni adverbiale de timp. Dintre acestea merită reținute circumstanțialele de timp a căror formă flexionară, normală în scrierile contemporane cu textul *Sandipa*, vine însă în contradicție cu norma literară actuală: „câte mi-au spus *atuncea* și *acmu* toate sânt adevărate” (99^v), „Vai de mine! Ci făcui eu și ci pot să zic eu muierii mele *de acmu* înainte!” (34^v), „ei îl lăsară *până a dăoaza* pentru voie babii” (86^v), „*a doao zi* iar să strânsă vecinii” (65^v), „să dusă într-o zi *diz-dimineată*” (56^r), „Și *a dăoaza dez-dimineată* să dusă în târgu” (99^r), „fiind împăratul întru mare măhnire *într-aceea vremeî*” (8^r), „jiganie care *de-a purure* lăcuiește cu dânsa” (100^v), „Pentru ci nu-l ținu acolo pe fiul tău și-l trimesă la împărăție ta *tocma* în zilele primejdii<i>?” (73^v), „auzi *a trieza* că iar au iertat împăratul pe fiul său” (26^v), „mâini, *la tri ceasuri* din zi, va veni” (4^v).

În alte situații, circumstanțialul de timp redat prin adverbe și locuțiuni adverbiale sau substantive cu prepoziții are sensuri ieșite din uz, în raport cu limba contemporană: *apoi* (precedat de construcția *cea mai de*) „sfârșit”: „să fac cercătură prentu întâmplările tale de la naștere ta *până la ce mai de apoi*” (5^r); *așiș* „imediat”, „îndată”: „pohtescu să mergi în gazdă *așiș* la ace casă” (38^v); *dintru acel ceas* „din acel moment, de atunci”: „o dăru și fimeia pe babă și o avea prietină *dintru acel ceas*” (49^v); *întru acist ceas* „acum, în acest moment”: „dă-m *întru acist ceas* vârtute” (28^v); *în tot ceasul* „întotdeauna, în tot timpul”: „de au scăpat acel cuvânt, *în tot ceasul* să căiești” (60^r); *întru una de zile* „odată”: „*întru una de zile* am mersu la acel pământ” (16^r); *pruncie* „copilărie”: „ai învățat *din pruncie* toată înțelepciune” (42^v).

Circumstanțialul de mod (modal) este exprimat prin adverbe și locuțiuni adverbiale sau prin nominale, cu sau fără prepoziții, ori prin adjective și prezintă, uneori, forme și sensuri caracteristice, mai rar sau deloc folosite în limba contemporană: „mișca *de abie*” (18^v), „*abie* o împăcă” (40^v), „*abiia* au scăpat” (91^v); *cu amăruntul* „minuțios”: „eu foarte *cu amăruntul* am cercat” (98^r); „*Așe* și împărăție ta vei păți *asămene*” (55^v), „Și *așe* începu a-l trage *tare* și *de aproape*

și *în grabă*” (91^f); *bortos* „găunos”: „era *bortos* copaciul” (53^f); *fără de cale* „pe nedrept”: „Ci este această strigare așa *fără de cale*?” (10^v); *can* „cam”: „stă între dânșii *can* deoparte” (87^v); *întru aceștia chip*: „să dusă tată-său la împăratul și-l pârî pe ginere-său *într-aceștia chip*” (15^v); *într-alt chip* „altfel”: „*Într-alt chip* să faci” (25^f); *în ce chip* „cum”: „*în ci chip* dascalul Sandipa te-au învățat atâta filosofie?” (100^f); *în tot chipul* „în multe feluri”: „*în tot chipul* mă silem” (93^v); *mult* „foarte”: „găsi borta *mult deșartă*” (55^f); *cu multă nevoie* „cu tragere de inimă”: „ți să cade a-i păzi viața lui *cu multă nevoie*” (21^f); *odată* „îndată, imediat”: „*odată* au căzut gios” (42^f); „și așa *pe încet-încet* tot pica apă din burete pe pasire” (18^f); *pe taină* „în ascuns”: „întrebă pe pasere iar *pe taină*” (17^f); *cu temei* „trainic; temeinic”: „să deprindă *cu temei*” (7^v).

Circumstanțialul de cauză (cauzal) prezintă trăsături obișnuite pentru textele din toată faza veche a limbii române. De regulă, elementele de relație cu rol de circumstanțial cauzal sunt aceleași ca în limba contemporană. Printre acestea se evidențiază, ca frecvență, prepoziția *de*: „el *de frică* și *de rușine* nu mai putu să zică nimic” (47^v), „curge lacrimile din ochii cățelii șarlău *de iușime* chiperului” (36^v), „și *de picătura* apii și *de fulgerul* ogrândii și *de huietul* râșniții s-au băgat pasire într-un unghiu al culevii<i>” (18^v), „iar șarpile, *de durere*, își scapă și-ș borî veninul” (75^v), „șarpele *de nevoie* ș-au vărsat veninul” (76^f) etc., o dată, și sub forma *di*: „*di frică* să cutremură” (10^v). Mai rar sunt folosite prepozițiile *din*: „eu *din cuvintele* unii muieri eram să te omor” (70^v), „*din poronca* Lui Dumnezeu s-au făcut aceasta pricină a morții la atâta oameni și *din zodie* naștirii lor” (77^f) etc.; *pentru*: „Și *pentru* mai mare *încr<ed>ințare* s-au făcut și zapis filosofului” (3^f), „poate ț-a păre rău *pentru moarte* fiului tău” (20^v), „*pentru o minciună* muierescă vei să-l omori” (54^f), „era drag împăratului și boierilor *pentru vetejie* lui” (43^f), „Aceste gândindu ea și *pentru frica* ci o avea” (58^f).

Circumstanțialul de scop (final). Dintre elementele introductive care construiesc în *Sandipa* circumstanțialul de scop notăm prepozițiile: *de*: „Această coadă mi-a fi *de ștersu* puiatra morii” (95^f), *spre*: „și numai *spre învățătură* vărsam gândul minții mele și limba *spre* bună *cuvântare*” (92^v) și *pentru*: „Era într-un loc mulțime de neguțitori, care merge într-o cale *pentru neguțitorie*” (51^v), „mearsără întru un târg *pentru negustorie*” (78^v), „Tot omul ... tot *pentru folosul* său să ostenește” (93^v).

Circumstanțialul instrumental este exprimat prin substantiv în acuzativ cu diverse prepoziții folosite și în limba contemporană. Dintre acestea se evidențiază, ca ocurență, prepozițiile *cu*: „să-i scoț toț dinții *cu cleștele*” (94^f), „făcu sămnu *cu mâna*” (53^f), „pre momiță o omorî *cu meșteșugul* lui” (53^f), „mă călca *cu picioarele*” (56^v), „să o bată *cu o puhă* de teiu unsă *cu dohot*” (96^v), „el scârșne *cu dinții* asupra muierii” (65^v) etc. și *în*: „țiind sabie goală *în mână*, au ieșit suduind pe muieră” (25^f), „au venit acist om împărătescu în casa noastră cu sabie goală *în mână*” (25^v), „întră la împăratul, țuind un cuțit *în mână*” (31^f), „baba luu pâine ce cu chiper *în sân*” (36^v), „Iată că țin *în mâna* me această iarbă” (41^f), „pusă vasul

cu lăptile **în cap**” (75^v) etc. Mai rar, este folosită prepoziția *din*: „să ne luptăm **din cuvinte**” (86^v), „îi întrece pe toți **din viclesug**” (87^v), „începură a să prigoni **din vorbe**” (86^v).

Circumstanțialul sociativ are ca termen regent un verb predicativ, se exprimă prin substantiv sau un substitut al lui, iar în calitate de element introductiv se folosește prepoziția *cu*: „mâne vom veni amândoi **cu dascalul**” (5^r, 5^v), „întră înuntru **cu băcalul**” (30^r), „gloata care merge **cu mine**” (32^r), „Maico, ieși **cu mine** până afară” (79^v) etc.

Deseori *cu* este precedat de conjuncția *și* sau de adverbul *împreună*, care au rol de a amplifica ideea de asociere: „șidem pre un pil **și cu slugile** mele” (27^v), „Atunce veni și portariul **și cu alt om**” (95^v), „și așa șide numai amândoi, dascalul **și cu cuconul**, într-ace casă” (4^r), „alergă în casă și **cu alți oameni**” (67^v), „Acști **și cu altul**, al triile, au venit la casa me” (82^r), „poronci și lui ca să margă **împreună cu fiul său**” (31^v), „vei merge și tu **împ<r>eună cu dânsul**” (27^r), „au sosit în vârsta de bărbat, și, **împreună cu vârsta**, i-au sosit și lucrurile cele bune” (100^r).

O construcție pleonastică se înregistrează în exemplul „Și purceasără **împreună și cu gloată** multă” (31^v), în care *și* dislocă grupul *împreună cu*.

Circumstanțialul opozițional apare în următoarele două exemple: „luo orezul și zaharul și, **în locul orezului**, au legat țarnă” (30^r), „mă voi face eu fimeie **în locul tău**” (32^v).

Circumstanțialul cumulativ este atestat în singurul exemplu, ca element introductiv fiind folosit adjectivul pronominal demonstrativ însoțit de prepoziția *pe lângă*: „Apoi și silința mea, **pe lângă aceste doao**, s-au împreunat” (97^r).

Circumstanțialul de excepție nu se întâlnește decât foarte rar și este introdus cu ajutorul locuțiunii prepoziționale pleonastice *fără decât* „decât”, întrebuintată curent în textele din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea²⁰: „acum nu-ț voi zici nimică mai mult **fără decât** după șapte zile” (10^r).

În concluzie, constatăm: complementul înregistrat în textul manuscris al romanului popular *Sandipa* are câteva caracteristici.

Nu prezintă, în general, distincții mari în comparație cu cel întâlnit în primele noastre texte vechi românești, pe de o parte, și cu cel folosit în limba contemporană, pe de altă parte.

Rarele deosebiri se limitează la utilizarea doar a unor elemente de relație, ușor arhaizante sau rar folosite astăzi.

Unele specii de complemente se remarcă prin valorificarea unor variate și numeroase mijloace de exprimare, în timp ce altele se caracterizează printr-un inventar redus de instrumente gramaticale, înregistrând și puține exemple.

Anumite tipuri de complemente, în special cele circumstanțiale, nu se regăsesc în textul analizat, întrucât nu aveau încă create elementele de relație la nivelul propoziției.

²⁰ Vezi ILRL, 1997, p. 359.

Referințe bibliografice:

ASAN, Finuța. Reluarea complementului în limba română. În: *Studii de gramatică*, III. București, 1964, p. 93-105.

AVRAM, Mioara. Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română. București, EAR, 1960.

AVRAM, Mioara. *Gramatica pentru toți*. Ediția I. București: Editura Academiei, 1986.

COTEANU, Ion. Anticiparea complementului prin pronume, o regulă gramaticală nouă? În: *Limba română*, XII, 1963, nr. 3, p. 242-246.

DENSUSIANU, Ovid. *Istoria limbii române*. Vol. II. *Secolul al XVI-lea*. Ediție îngrijită de prof. univ. J. Byck. București: Editura Științifică, 1961.

DIACONESCU, Paula. Explicarea complementului de agent în limba română. În: *Limba română*, XVIII, 1969, nr. 2, p. 9-24.

FRÂNCU, Constantin. *Formarea și evoluția complementului concesiv în limba română*. În: *Studii și cercetări lingvistice*, XXVIII, 1977, nr. 1, p. 15-26.

GALR II, 2005 = *Gramatica limbii române. II. Enunțul*. București: Editura Academiei Române, 2005.

ILRL = *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)* de Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Ion Gheție, Alexandra Roman Moraru și Mirela Teodorescu. Coordonator Ion Gheție. București: Editura Academiei Române, 1997.

PANĂ-DINDELEGAN, Gabriela. Regimul sintactic al verbelor în limba română veche. În: *Studii și cercetări lingvistice*, XIX, 1968, nr. 3, p. 265-296.

ROSETTI, Alexandru. *Istoria limbii române. I. De la origini pînă în secolul al XVII-lea*. Ediția a doua revăzută și adăugită. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.

ROSETTI, Alexandru, CAZACU, Boris, ONU, Liviu. *Istoria limbii române literare*. Vol. I. *De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea*. Ediția a doua, revăzută și adăugită. București: Minerva, 1971.

SARAMANDU, Nicolae. Reluarea și anticiparea complementului indirect exprimat prin substantiv în limba română din secolul al XVI-lea. În: *Studii și cercetări lingvistice*, XVII, 1966, nr. 4, p. 423-434.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*, Institutul de Filologie Română „B.P.-Hasdeu”.